

OSMANLI DEVLETİ'NDE SİVİL TOPLUMA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Yavuz Selim KAYMAZ*

Öz

Osmanlı devletinde birçok kamusal hizmeti sunan vakıflar hayatın önemli bir parçası olmuşlardır. Vakıfların sivil toplum özelliği taşıyıp taşımadığı tartışılırken, gönüllük esasına göre faaliyet göstermeleri kâr amacı gütmemeleri, sosyal politika taraflı olmaları gibi belli başlı hasletlerden dolayı sivil toplum örgütü özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Kültürel bir kurum olarak da nitelendirilen vakıfların mesnedi tarihsel süreçte ahilik teşkilatına kadar dayanırken dini inançların etkisiyle gelenekselleşmiş dayanışma duygusunun yansımaları olarak da görülmektedir. Osmanlı devletinin patrimonyal yapısının sivil topluma izin vermeyeceği düşünülse de devlet bizzat vakıfları teşvik etmiş ve birçok hizmetin sunulmasını sağlamıştır. Vakıflar, sivil toplum örgütleri olmalarının yanı sıra, sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi günümüz modern refah devleti hizmetlerini sunduğundan iktisadi ve sosyal fonksiyonlara sahip olan kuruluşlardır. Diğer taraftan yeni vakıfların ortaya çıkması, vakıfların devlet tarafından politik araç olarak özellikle genişleyen coğrafyalarda kullanılmasını da sağlamıştır. Osmanlı devletinde vakıfların modern sivil toplum örgütlerine göre daha kapsamlı olduğu ve çok boyutlu örgütler olarak değerlendirilebileceği analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sivil Toplum, Vakıflar, Kültür, Değerlendirme.

An Assessment On Civil Society In Ottoman Empire

Abstract

Religious foundations had been important part of Ottoman state by providing most of public services. While it is being discussed if foundations have the characteristics of modern civil society, it can be understood that from their basic features as they rely on a voluntary basis similar to NGO's, both of them have been in relationship with social policy and their voluntary nature. While the foundations are identified as cultural

Geliş Tarihi: 18 Mart 2022 - Kabul Tarihi: 06 Eylül 2022.

Atıf Bilgisi: Yavuz Selim Kaymaz, "Osmanlı Devleti'nde Sivil Topluma İlişkin Bir Değerlendirme" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 132, Sayı 260, İstanbul 2022, s. 143-158, doi: 10.55773/tda.1089762.

*Dr., e-posta: yavuzselimkymz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0698-9011.

institutions, they originated from Ahi ideology in historical phase they seem as the reflection of traditional solidarity and religious beliefs. Although the patrimonial structure of Ottoman state seems it's not allowed to emergence of civil society, the state itself encouraged the foundations and ensured the provision of many public services. In addition to being non-governmental organizations, foundations are organizations as they serve today's modern welfare state services such as social security, education and health services. On the other hand, the emergence of new foundations had been used as a political instrument by the state. It was also analyzed in the study, foundations in Ottoman state are more comprehensive than modern civil society, can be considered as multidimensional organizations.

Keywords: Ottoman, Civil Society, Foundations, Culture, Assessment.

Giriş

Osmanlı devletinde sivil toplum alanının daha anlaşılır hale gelmesi bakımından Osmanlı toplum yapısıyla ilgili genel bilgiler tarihsel süreci de kapsayarak değerlendirilmiştir. Devlet tarafından belli başlı hizmetlerin sağlanamaması, fetihlerden dolayı coğrafyanın genişlemesi sonucunda sivil toplum tarafından bu hizmetlerin yerine getirmeye çalışıldığı görülmektedir. Sivil toplum örgütleri olarak vakıfların değerlendirilebileceği özellikle hayırseverlik (flantropi) anlayışı ve dini vecibelerin yansımaları olarak vakıflar aynı zamanda iktisadi ve sosyal ve siyasi boyutları bakımından vakıflar salt sivil toplum örgütü niteliğinden daha geniş; çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu da görülmektedir. Geçmişten gelen süreç itibarıyla “vakıf” kavramını oluşturan ahilik geleneği ve ona bağlı olarak gelişen lonca geleneğine de değinilmiş, temelinde İslam dininin “erdemli insan” olgusunun mesnedini oluşturan “fütüvvet” anlayışı ile ilgili bilgiler verilerek vakıf kavramının temelleri ve tarihsel dayanakları da aktarılmıştır.

Gelenekselleşmiş sosyal dayanışma ve bütünleşme için ekonomik ve sosyal anlamda vakıfların fonksiyonları, imarethaneler, külliyeler, kervansaraylar, eğitim hizmetlerini mektep-medreseler ve sağlık sistemi bakımından darüş-şifa vb. kurumlar önemli rol oynamıştır. Günümüz modern refah devletinin işlevlerine benzer şekilde hizmetler gönüllülük esasına göre vakıflar sayesinde uygulanmıştır. Ekonomik ve sosyal hayatın yanı sıra genişleyen coğrafya ve dolaylı olarak yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına karşılık vermek amacıyla yeni ve güçlü vakıflar ortaya çıkmış; yapısı itibarıyla devletin istikrarı için önemli siyasi araçlar olmuşlardır. Sonuç olarak sivil toplum örgütü niteliği taşıyan vakıflar sağladığı hizmetler salt sivil toplum örgütleri olmayıp, bankacılık, sosyal güvenlik, eğitim, imar vb. birçok hizmeti sunan ve farklı nitelikleri barındıran çok boyutlu kurumlardır. Sağlanan hizmetlerden tüm bireylerin herhangi bir kriter aranmaksızın faydalanması hizmetlerin evrensel kapsama sahip olduğunu gösterirken, toplumsal bütünleşmenin perçinlendiği de anlaşılmaktadır.

1. Osmanlı Toplum Yapısı

Osmanlı toplumu, temel itibarıyla Weber'in ifade ettiği aile reisine dayalı yönetimin devlete uyarlanmış hali olan patrimonyalizm özelliği taşımaktadır; meşruiyet hükümdara bağlı olduğundan hükümdar otoritesini patrimonyal bürokrasiyle sağlamaktadır.¹ Fakat söz konusu tespit tartışmalı bir konudur, nitekim Weber'in yaklaşımı olan "patrimonyal" yapının tam olarak Osmanlı toplum yapısı ile uyuşmadığı da ifade edilmiştir. Halil İnalçık Osmanlı devletinde din ve devletin tek otorite tarafından sağlanmadığını bürokrasinin patrimonyal yapıya engel teşkil ettiğini ifade etmektedir.² Söz konusu fikri destekler biçimde Haim Gerber içinde "hukuki yapı"ya dayanan ve belli kesimlere özerklik sağlayan yapının varlığı doğrudan merkezi otoritenin bulunmadığı ve sivil toplum unsurlarının varlığını ifade etmiş ve Osmanlı toplum yapısının patrimonyal özelliği göstermediğini ifade etmektedir.³ Osmanlı toplumu tarih boyunca farklı alt kültürleri içinde barındıran ve elde ettiği birikimi harmanladığı İslami düşünceyle şekillenmiş sosyal sermayeye sahip bir devlettir; dolayısıyla geçmişten itibaren elde edilen birikim (ahilik teşkilatı, loncalar, vakıflar) İslam etkisiyle gelenekselleşmiş sosyal mekanizmaların etkilerinin önemli rol oynadığı görülmektedir. İnalçık Osmanlı toplumunun iki temel sınıftan oluştuğunu ifade etmiştir; birincisi saray memurları, mülki memurlar ve ulema gruplarından oluşan "askeri sınıf", ikincisi ise vergi mükellefi olan ve idari kısımda yer almayan Müslim ve gayr-i Müslimlerden oluşan "reaya" sınıfıdır.⁴ İnalçık tarafından ifade edilen iki temel sınıfın sosyal statüleri devlet tarafından belirlenmiş, grupların hakimiyeti önemli rol oynamış fakat bu gruplar kökeni itibarıyla şehir yaşamında üretime dayalı olmadığı ve devlet kurumuna karşı özerk bir kimlik sahibi olmadığı için sivil toplum için bir ihtiyaç oluşmadığı ifade edilmiştir.⁵ Orta doğu coğrafyasında, bölgedeki demokrasi yoksunluğunun yanı sıra İslami inanışın etkisi, yasal sistemler ve kurumsal yapılardan dolayı sivil toplumun merkezden bağımsız olarak gelişmediği belirtilmektedir.⁶ Farklı bir yaklaşımda ise sivil toplumun bir imparatorluk devletinde otoriteye karşı dengeleyici unsur olarak ihtiyaç duyulmadığı, çoğulcu demokrasilerdeki otoriteye karşı durma ihtiyacı yerine, sistem tarafından sivil elemanları etnik, dini, ekonomik ya da sosyal hedefler bakımından bir araya getiren ve sistemin kendisi tarafından desteklenen bir olgu olarak var olan gel-

¹ Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, c.11, S.3, 1969, s.259.

² Halil İnalçık, "Şair ve Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme", *Doğu Batı Yayınları*, 3. Baskı, 2001, ss.10-22.

³ Haim Gerber, "Osmanlı Sivil Toplumunu ve Modern Türk Demokrasisi", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, Der. Kemal H. Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 243.

⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.11, 1990, s. 31.

⁵ Ömer Çaha "Osmanlı'da Sivil Toplum [Civil Society in Ottoman Empire]", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 49, 1994, s.89.

⁶ Gizem Zencirci, "Civil Society's History: New Constructions of Ottoman Heritage, by the Justice and Development Party in Turkey", *European Journal of Turkish Studies Social Sciences on Contemporary Turkey*, S.19, 2014, s.3.

diği yönündedir.⁷ Kültürel etkiye örnek olarak devlet ve toplum arasındaki dolayısıyla İnalçık tarafından ifade edilen iki temel grup (yönetenler-yönetilenler) arasındaki ilişkinin “uzlaşma ya da anlaşma” olgularına dayanmadığı, devletin toplum üzerindeki hakimiyeti bulunduğu ifade edilmiştir Osmanlı toplum yapısına ilişkin önemli bir nokta Şerif Mardin tarafından Türk toplumuna uyarlanmış yaklaşımının mesnedi Amerikalı Edward Shils tarafından ortaya koyulan “merkez-çevre” yaklaşımıdır. Batıyla katılaştırmalı olarak değerlendirme yapan Mardin bürokrasiyi merkez ve çevreyi de mekez dışında kalan coğrafi alan ve kurumlar olarak tanımlamıştır.⁸ Dolayısıyla İnalçık tarafından ifade edilen yöneten (reaya) ve yönetilen (tebaa) grup merkez ve çevre kurumlarını oluşturan unsurlar olarak görülmektedir.

İlk bakışta patrimonyal yönetim biçimine sahip ve demokrasi bakımından gelenekselleşmiş bir yapıya sahip olmayan Osmanlı devletinde sivil toplum örgütlerinin çok gelişmeyeceği düşünülse de “vakıflar” söz konusu algıyla tamamen çelişmektedir. Sağlamış olduğu hizmetlerin gönüllülük esasına dayanması, çalışanlarının bulunması, devlet tarafından desteklenmesi, birçok hizmeti sunarken siyasi, ekonomik, politik araç işlevi üstlenmesi sivil toplum örgütü özelliğine ek olarak “çok boyutlu örgütler” olarak faaliyet göstermişlerdir.

2.Osmanlı Devleti’nde Sivil Toplumun Unsurları

Her ne kadar vakıf kültürü ve Osmanlı sivil toplumu özdeşleşmiş olsa da İslam kültürüne dayanan ve dolayısıyla vakıf kültürünün oluşmasında etkili olan ahilik ve ahiliğin daha gelişmiş hali olan lonca kavramları irdelenmiştir. Vakıf kültürünün oluşmasında etkili olan dayanışma ve yardımlaşma davranışlarının gelenekselleşmesinde ahilik ilerleyen dönemde daha gelişmiş haliyle lonca kurumlarının özellikle fütüvvet anlayışının getirmiş olduğu manevi duygularla birlikte harmanlanmış hayırseverlik anlayışı önemli rol oynamaktadır.

2.1.Ahilik

Kelime anlamı olarak Arapça, Türkçe kökenli olup olmadığı hakkında tartışmalar bulunun “ahilik” kavramı Arapça ‘da kardeşlik anlamına Türkistan Türkçe ‘sinde “akı” kelimesine bağlı olarak cömertlikten geldiği ifade edilmektedir.⁹ Osmanlı ve Selçuklu devletlerinde önemli fonksiyona sahip olan ahilik kavramı İslam dünyasına ait olup kökeni itibariyle 13.yüzyıla kadar dayanır ve Ahilik teşkilatının kurucusu Ahi Evran olarak kabul edilmektedir.¹⁰ “Ahilik”, Orta Asya’dan ve Harezm Bölgesi’nde 5. ve 6. y.y.’lerde kurulmuş

⁷ Demir Murat Seyrek, “Türk Sivil Toplumunun Kökenleri: Osmanlı Dönemi”, *Turkish Studies*, c. 5, s.4, 2010, s.1423.

⁸ Serdar Üllgener, “Türk Siyaseti’nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1,2007, ss.36-40.

⁹ Fahri Solak, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri, Fonksiyonları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2009, s.1.

¹⁰ Mehmet Şirin Ayış, “Anadolu’nun İslamlaşmasında Ahi Evren ve Ahiliğin Rol Modelliği”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.13, 2019, s.93.

olduğu varsayılan sosyo-ekonomik teşkilatlar olarak Türk tarihini etkileyen önemli bir dinamik olarak nitelendirilmektedir.¹¹

Ahilik kurumuna ait söz konusu kurallar fütüvvetnamelerle; “doğru sözlü olmak, emanete hıyanet etmemek, cömert olmak, gözünü kötü şeylerden sakınmak, ikiyüzlü ve yiyicilerden uzak durmak, kötülerden uzak durmak, öfkelenmemek, sabır ehli olmak, içi, dışı, özü, sözü bir olmak, güler yüzlü olmak, ihtiyaç sahibini gözetmek, sosyal sorumluluk, standartlara uyma” olarak somutlaştırılmıştır.¹² Ahlaki değerlerinin öğretilmesi ve gelenekselleştirilmesinin yanı sıra önemli ilkelerden biri “sosyal sorumluluk”, kâr amacı gütmeyen ve gönüllülük esasını teşvik eden kurumlar olması, ihtiyaç sahiplerine yardımlar sayesinde bir yönüyle “sosyal güvenlik” kurumu işlevi görmesi ahilik anlayışının sivil toplum olarak aynı zamanda sosyal bakımdan katkıları olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Lonca

Türk düşünce sistemine etkisi bulunan önemli diğer bir kurum “loncalardır”. Lonca kavramı, “[Aynı zaanât ya da ticaret dalında çalışanlar tarafından kurulan meslek birlikleri]” olarak tanımlanmıştır.¹³ Tanımdan anlaşılacağı üzere mesleki birlikler, günümüzde esnaf ve sanatkârlar odalarına benzer bir yapı sergilemektedir. Fethedilen topraklarla beraber ülke coğrafyasının genişlemesi meslek ve sanat dallarının çeşitlenmesine sebep olduğu için zamanla ahilik teşkilatı güç kaybetmiş ve devamında yönetim ve denetimin daha etkin olduğu “lonca” teşkilatının doğmasına sebep olmuştur.¹⁴ Osmanlı devletinde loncaların İslami örgütler olmadığı, Avrupa’da aşırı Hristiyanların bile loncalar tarafından dışlanırken, Osmanlı loncalarını Yahudi, Hristiyan gibi gayri-müslim gruplara açık olduğu yönündedir.¹⁵ Dolayısıyla loncalar, ahilik teşkilatının daha gelişmiş hali olarak değerlendirilebilir ve vakıfların da alt yapısının daha kapsayıcı hale geldiği de anlaşılmaktadır.

Loncaların sağladığı temel işlevlerden biri olan sosyal sigortalar, sanayi toplumunun ihtiyacının yoğunlaşması üzerine, dünyada ilk defa 1881 yılında Başbakan Bismarck ve İmparator Wilhelm tarafından Almanya’da kurulmuştur.¹⁶ Türkiye’de ise Cumhuriyet sonrası dönem irdelenecek olursa bazı sosyal sigorta kolları ülkemize ilk defa 1957 yılında 6900 sayılı Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunuyla ile hukukumuza girmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemde sosyal güvenlik ve sosyal yardım mekanizmalarının işlediği

¹¹ Kasım Tatlıoğlu, “Ahilik Teşkilatında Anadolu Türk Kadınının Girişimciliğine Sosyopsikolojik Bir Yaklaşım”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, c. 2, 2012, s. 71.

¹² Abdullah Soysal, “İşletmelerin Başarısında Ahilik İlke ve Uygulamalarının Önemi: Bir Değerlendirme”, *Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası*, c. 27, S. 2, 2013, s.16.

¹³ Ali Seyyar, *Sosyal Siyaset Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, Sakarya Yayıncılık, 2008, s. 280.

¹⁴ Murat Şen, “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar, Vakıflar”, *Çimento İşveren Dergisi*, c.16, S. 6, 2002, ss.18-40.

¹⁵ Seda Ünsar, “A Study on Institutional Change: Ottoman Social Structure and the Provision of Public Goods”, *Gazi Akademik Bakış*, c. 6, S. 11, 2012, s.196.

¹⁶ Abdurrahman Ayhan, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, c.1, S.1, 2012, ss. 41-55.

kuruluşlar birer meslek örgütü çerçevesinde olan loncalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat loncaların sosyal yardım açısından önemi lonca başkanı tarafından yönetilen orta sandığına (teavün sandığı) sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Gelirleri esnafın belli zamanlarda zorunlu olarak ödedikleri aidat ve yaptıkları bağışlarla, mesleki terfilerde kalfa ve ustalar tarafından verilen paralarla sağlanan bu sandık aracılığıyla, bir sakatlık veya hastalığa tutulan ya da çeşitli sebeplerle çalışamaz duruma düşmüş olan esnafa ve ailelerine yapılan yardımlar sosyal sigorta işlevi görmüşlerdir.¹⁷ Cumhuriyet sonrası dönem düşünüldüğünde sosyal sigorta sisteminin Türk hayatına girmesi gecikmiş gibi görülse de aslında loncalar geçmişte bu işlevi sağlamışlardır.

2.3.Vakıflar ve Sivil Toplum

Tekamüle ulaşmış haliyle vakıflar Osmanlı devletinde hayatın önemli bir parçası haline gelmiş ve gerek siyasi gerek ekonomik gerek sosyal çok yönlü kurumlar olarak birçok alanda işlevler vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir, devlet örgütleri olmamalarına rağmen devlet tarafından desteklenmiş kurumlardır. Osmanlı devleti bir “vakıf medeniyeti”¹⁸ olarak değerlendirilmektedir fakat vakıf kültürü sadece Osmanlı dönemine değil Anadolu Beyliklerine dayandığı ifade edilmiştir.¹⁹ Genel anlamda hâkim olan anlayış vakıflar Osmanlı’da sosyal kurumlar olarak kendini çok güçlü göstermiş ise de mesnedi İslam hukukuna dayanmaktadır ve Osmanlı kültürüne ait olduğu kadar İslam kültürüne de ait bir sosyal kurumdur.²⁰ Aynı zamanda vakıflar bir “kültür müessesesi”²¹ olarak da nitelendirilmiştir; kültür kavramının kapsamı düşünüldüğünde geçmişten gelen birikim, inanışlar, davranış biçimleri, ideolojiler, dini etkiler gibi birçok unsurun vakıf kültürünün gelişmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Vakıf, kelime anlamı olarak “durdurmak, alıkoymak, hapsetmek”²² anlamına gelmektedir. Vakıflar, geniş anlamda “...bir malın veya mülkün gelirin tamamen insanların yararına olarak, kişilerin sahip çıkmalarına imkân bırakmaksızın hayır işine tahsis ve terki” olarak tanımlanmıştır.²³ Özel mülkün ne kişiye ne de kamuya sadece hayır işlerine adandığı kurumlar olduğu da tanımdan anlaşılmaktadır. Doğan, vakıfları dini, sosyal, iktisadi yönden tasnif edilebileceğini ifade etmiş ve dolayısıyla sağlamış oldukları hizmetler bakı-

¹⁷ Cemal Hüseyin Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihiçesi”, *Ankara Üniv. Tıp Fak. Mecmuası*, 2004, c. 52, s. 2, s. 91.

¹⁸ Aydın Kudat, Semih Ceyhan, “Para Vakıflarının Temel Prensipleri ve Yönetimi”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 2020, c. 55, s. 4, ss. 2557-2578.

¹⁹ Abdülkadir Buluş, “Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 16, 2009, s. 27.

²⁰ Hayriye Işık, “Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2009, S.16, s. 2.

²¹ Bahaeddin Yediylidiz, “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, *Vakıflar Dergisi*, 1988, S. 20, s. 403.

²² Seyyar, *a.g.e.*, s. 606.

²³ Mehmet Şeker, *İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, s.137.

mından vakıfları refah seviyesini artıran kurumlar olarak nitelendirmiş aynı zamanda “süreklilik” ilkesi gereği vakfedilen malın özel mülkiyetten çıkması ve devlet mülkiyetine de geçmemesi vakıfların “sosyal mülkiyet” kategorisinde yer aldığı ifade etmiştir.²⁴ Hizmetlerini ve özelliklerini aktaran başka bir tanım da “*Vakıflar yoksulluğu ortadan kaldırmayı, zenginden fakire gönüllü servet transferini ve dikey sosyal ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen ve kâr amacı gütmeyen kurumlardır*” şeklinde aktarılmıştır.²⁵

Sivil toplum kavramı, modern haliyle 17. ve 18. yy’da büyük oranda Aydınlanma dönemi yazarları olan John Locke, Adam Ferguson, Montesquieu, Immanuel Kant gibi yazarlar tarafından ifade edilmiştir.²⁶ Aynı zamanda, sivil toplum kavramı Dünya Bankası tarafından, üyelerinin çıkarlarını ve değerlerini ifade eden etik, kültürel, siyasi, bilimsel dini ya da hayırseverlik anlayışına dayanan düşünce toplulukları olarak tanımlanmıştır.²⁷ Hem vakıf hem sivil toplum tanımlardan anlaşılacağı üzere kâr amacı gütmemeleri, hayırseverlik anlayışına dayanmaları, belli başlı hedefleri bulunması (sosyal, ekonomik vb) günümüz vakıf kurumlarının sivil toplum kavramıyla paralellik gösterdiği müşahede edilmektedir. Aynı zamanda zenginden fakire servet transferi, gelir dağılımı ve sosyal adalet ve sonuç olarak sosyal ve ekonomik hareketliliğin sağlanması toplumsal bütünleşme ve birleşmeye katkı sağlaması, vakıfların işlevleri modern refah devleti amaçlarıyla benzerlik göstermektedir. Fakat, Çaha Osmanlı sivil toplum yapısını devletin çok hukuklu sisteme sahip olmasından dolayı “sui generis” özelliği gösterdiğini ifade ederek kökeni Aydınlanma dönemine dayanan günümüz sivil toplumunun Osmanlı vakıf sisteminden farklı olduğunu ifade etmiştir.²⁸

İnalçık ve Mardin tarafından değinildiği üzere toplumsal sınıfı iki major grup: %65.07’lik payının askeri sınıfa, kalan kısmının ise raiyyet sınıfına ait olması varlıklı, güçlü kesimden ihtiyaç sahiplerine servet transferini sağladığı aynı zamanda devlet tarafından vakıf kurumlarının dolaylı yönden teşvik edildiği de anlaşılmaktadır.²⁹ Her ne kadar devlet doğrudan vakıf sistemi içerisinde yer almamış olsa da vakıfları belli başlı vergilerden muaf tutarak ya da doğrudan gelir desteğinde bulunarak desteklemiştir.³⁰

Esat Arsebük, “*Osmanlı İmparatorluğu devrinde pek büyük bir inkişafa mazhar olan vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte*

²⁴ Mehmet Sait Doğan, “Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım”, *Sosyoloji Konferansları*, 2011, S. 1, s. 11.

²⁵ İrfan Türkoğlu, “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, *SDÜ İİBF Dergisi*, 2013, c. 18, S. 2, s.187.

²⁶ Jürgen Kock, “Civil Society from a Historical Perspective”, *European Review*, c.12, S. 1, s. 66.

²⁷ <https://www.worldbank.org/en/about/partners/civil-society/overview>, e.t.01.06.2022.

²⁸ Çaha, Osmanlı’da Sivil Toplum..., *a.g.e.*, s. 90.

²⁹ Veli Sırım, “Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 4, S. 6, s. 25.

³⁰ Murat Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, *İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi*, 2000, s. 23.

hocalık eder; vakıf idaresinden ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü. Bu suretle beşeri hayatın bütün icaplarını ve ihtiyaçlarını vakıf mallarla temine pek ala imkân vardı” şeklinde vakıfların sunduğu hizmetlerin kapsamının genişliğini somutlaştırmıştır, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik vb. birçok kamusal hizmete atıf yapılmıştır.³¹ Vakıflarla ilgili yapılan bir tanımda “[Türk toplumunun bütün ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan, tek yaygın toplumsal kuruluştur.]”³² Toplumsal ihtiyaçların farklılaştığı düşünüldüğünde sosyal politikanın dinamiklik özelliğine de vakıfların sahip olduğu tanımdan anlaşılmaktadır. Olgunlaşmamış model özelliği olarak tabir edilen “yararlananlar ve yararlanamayanlar” (prim ödeyenlerin sistem dışı kaldığı bazı sistemler vb.) gibi sorunları, tüm bireylere herhangi bir kriter koymaksızın (dil, din, ırk vb.) hizmet sunarak engellediği de anlaşılmaktadır. Anadolu beyliklerinden itibaren faaliyet gösteren vakıflar tekmüle ulaşmış haliyle Osmanlı’da 19.yy. kadar varlığını devam ettirmiştir; bu dönemde devlet yönetiminde meydana gelen sorunlara çözüm amacıyla ıslah çalışmaları yapılmış ve doğrudan vakıflarla ilgili 1826 yılında “Evkaf-ı Hümayun Nezareti” kurularak vakıflar devlet tarafından denetim altına alınmıştır.³³

Vakıf sistemiyle ilgili bazı eleştiriler de bulunmaktadır; vakıfların batının yaşamış olduğu bilim ve teknolojiye atılım yapmasını sağlayan sanayi devrimi karşısında, kendilerini yenileyemediği ve radikal dönüşümlere ayak uyduramadığı konusunda eleştirilmiştir.³⁴ Ayrıca “yoksulluğu teşvik ettiği ve tembelleğe olanak sağladığı, Osmanlı ve İslam coğrafyasında iktisadi gelişime ket vurduğu, üretilen malların serbestçe dolaşımına mani olduğu, devlete ait arazilerin mülk haline gelip değerlendirilememesine sebep olduğu” şeklinde ekonomik hareketliliği negatif yönde etkilediği ile ilgili de eleştiriler bulunmaktadır.³⁵ Tek etken olmamakla birlikte dini etkilerin önemi bakımından değerlendirilirse vakıflar genel anlamda manevi duygularla gelişmiş ve kâr amacı gütmeyen kurumlar olarak faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Fakat Protestan ahlakı, kapitalizmle başka bir deyişle kârlılık ve sermaye birikimiyle birlikte batı ekonomisinin gelişmesini sağlamıştır.³⁶ Söz konusu durum iki temel dinamiğin; İslami düşünce ve Protestan ahlakının farklılaştığı ve dini inançların toplumun dinamiklerine etkisine de örnek teşkil etmektedir.

2.3.1. İktisadi Yönden Vakıf Hizmetleri

Çok boyutlu örgütler olarak vakıfların bir boyutu da ekonomik yönleridir;

³¹ Yedi yıldız, *Türk ... a.g.e.*, s.405.

³² Mehmet Merve Özaydın, “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, *İş Hukuku ve İktisat Dergisi (Kamu-İş)*, 2003, c. 7, S. 2, s. 12.

³³ Tansu Hilmi Hançer: “Evkaf Nezareti (1826)’nin Denetimi Öncesi ve Sonrasında Mihrişah Valide Sultan Vakfı’nın Mali Yapısı (1797-1837)”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2019, c. 15, S. 4, s. 1086.

³⁴ Ünsar, *a.g.e.*, s. 191.

³⁵ Mahmut Fevzi Gün, “Osmanlı İmparatorluğunda Sunulan Sağlık Hizmetlerinde Vakıfların Rolü”, *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 2021, c. 7, s. 3, s. 578.

³⁶ Mehmet Bulut, Cem Korkut, “Ottoman Cash Waqfs: An Alternative Financial System”, *Insight Turkey*, 2019, c. 21, S. 3, s. 96.

ekonominin temel sorunlarından biri olarak kabul edilen “gelir-servet dağılımı” sorununa çözüm olarak “zekât” ve “vakıf” kurumları bulunmaktadır.³⁷ Vakıf kültürünün önemli bir alt bileşeni para vakıflarıdır; faiz hassasiyetinden dolayı uzun süre gelen tartışmalar olmuş ve Kanuni döneminde Şeyhülislam Ebusuud Efendi tarafından verilen verilmiş olan bir fetva ile para vakıfları yaygınlaşmaya başlamıştır. Faiz ile ilgili çekincelerden dolayı para vakıfları değişik yöntemler; “*Karz-ı hasen, bidaa, mudaraba, muamele-i şeriyeye, akara tebdil, bey ve istiglal*” gibi yöntemler sayesinde faizsiz uygulamalar görülmüştür. Para vakıflarında vakfa konu olan ana sermaye olduğu gibi korunmakta, para çeşitli yollarla işletilerek gelir sağlanmış ve elde edilen gelirler hizmetlerin finansmanında kullanılmıştır.³⁸ Gelir dağılımı açısından son derece önemli olan başka bir araç ise “avarız vakıflarıdır”; toplumsal dayanışmayı en iyi yansıtan vakıflardan biri olarak sermaye yardımı, borçların sona erdirilmesi gibi muhtaçlara yardım etmeyi amaçlayan avarız vakıfları aynı zamanda deprem, sel vb. doğal afet durumlarında yardım sağlayan kurumlardır.³⁹

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivine istinaden yapılmış olan ve 330 adet vakfi üzerinde yapılan inceleme bize Osmanlı'nın o dönemde vakıf kültürüne ait önemli ipuçları vermektedir. İstihdam edilen kişi sayısı bakımından 330 adet vakıfta toplam 4.947 adet ücretli çalışan olduğu bilgisine ulaşılmıştır. O dönemde 6.000 yeni vakıf kurulduğu tahmin edildiğinden, toplamda vakıflarda 86.915 çalışan kişi olduğu düşünülmektedir.⁴⁰ Dikkat edilmesi gereken diğer bir durum söz konusu rakamın sadece maaşlı çalışanları kapsadığıdır, gönüllü çalışanlarla birlikte daha yüksek bir rakama ulaşılacağı aşikârdır. Osmanlı'nın son zamanlarında istihdam edilen personelin %8,23'ü, vakıflarda çalışırken bu oran Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise %12,68'dir. Sonraki dönemde vakıfların etkinliği azaldığı için istihdamdaki ağırlığı daha sonra süratle azalmış ve Cumhuriyet sonrası dönem içinde 2000'li yıllarda vakıfların istihdamdaki payı %1'lerin altına düşmüştür. Avrupa ülkelerinde çalışan nüfusun %5'i 3.sektörde istihdam edilirken, ABD'de üçüncü sektörde çalışan sayısı 8 milyonla genel nüfusun yaklaşık %3 gibi bir oranına tekabül etmektedir.⁴¹ Vakıfların aynı zamanda çalışanları bulunan kurumlar olarak aktif istihdam politikası özelliği gösterdiği de anlaşılmaktadır. İktisadi yönden ele alınması gereken kurumlardan biri şehirlerarası yolculuğu kolaylaştıran ve ticari hayata katkı sağlayan kurumlar kervansaraylardır. Kervansaraylar yolcu güvenliğini sağlarken, yemek, hamam, binek hayvan bakımı gibi hizmetleri ücretsiz olarak vakfedenler tarafından sağlanan tüm bireylere ayırım yapmaksızın sunmuşlardır.⁴²

³⁷ Doğan, *a.g.e.*, s.2.

³⁸ Türkoğlu, *a.g.e.*, ss.189-191.

³⁹ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2008, c. 10, S. 1, s. 168.

⁴⁰ Bahaeddin Yediyıldız: “Vakıf Müessesinin 18. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, 1982, c. 14, s.1.

⁴¹ Buluş, *a.g.e.*, s.28.

⁴² Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2008, c. 10, S. 1, s.162.

2.3.2.Sosyal Yönden Vakıf Hizmetleri

Osmanlı vakıfları, ekonomi katkıların yanı sıra sosyal boyutları açısından önemli işlevselliğe sahiptir. Günümüz modern devlet anlayışında, Anayasa'da muhtelif yerlerde atıf yapıldığı gibi ayrıca sosyal ilkesi gereği yerine getirilmesi gereken hizmetler vakıflar tarafından yürütülmüştür. Vakıflar hayatın her alanında faaliyet gösteren kuruluşlardır bu bölümde örnek niteliği taşıyan ve günümüz modern refah devletleri tarafından da sağlanan bazı hizmetlere (eğitim, sağlık vb.) değinilmiştir. Önemli hizmetlerden biri eğitim sistemiyle alakalıdır; kökeni Selçuklu dönemine kadar dayanan “medrese” kurumu Osmanlı Döneminde vakıflar tarafından desteklenmiştir, medresenin giderleri karşılanmıştır.⁴³ Ayrıca değinildiği üzere ihtiyaç sahiplerine yardım sağlayan vakıflar ya da doğal afetlerde yardım sağlayan “avarız vakıfları” yanı sıra birçok alanda sosyal katkıda bulunmuşlardır. Önceki bölümlerde değinildiği üzere bireylerin sosyal risklere karşı koruyan kurumlar olarak birer vakıflar sosyal güvenlik kuruluşları görevi gören kurumlardır. Sosyal yardım özelliğine örnek bir kurum imarethanelerdir; bireylerin yemek ihtiyaçlarına karşılamak amacıyla imarethanelerin İstanbul'da günde 30.000 kişiden, 937 (1530) tarihlerinde sadece Fatih imareti'nin günlük 1000 kişiden fazla kişiye yemek sağladığı ifade edilmiştir.⁴⁴

Sağlık hizmetleri için temel kurum olarak Osmanlı'da sağlık hizmetleri kökeni Selçuklu dönemine dayanan Darüşşifalarla sunmuşlardır. Aynı zamanda “*Bimaristan, Maristan, Darussihha, Darulâfiye, Me'menul-istirahе, Daru't-tıbb, Darulmerza, Sifaiye, Sifahane ve Bimarhane*” gibi farklı isimlerle de ifade edilen kurumlar tarafından herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm bireylere sağlık hizmetlerinin sunulduğu sosyal refah kurumlarıdır.⁴⁵ Günümüz bayındırlık hizmetlerine benzer şekilde vakıflar, Osmanlı şehirlerinin kuruluş ve gelişmelerinde rol oynamış şehirlerin mimarileri ve görünümüne etkileri olmuştur.⁴⁶ Özetle vakıfların farklı alanlar sağlık, eğitim, bayındırlık, şehircilik gibi alanlarda yatırımların vakıflar tarafından yapılması, devletin iktisadi yatırımlara daha çok eğilmesini sağlayarak devletin güçlenmesine katkı sağlamıştır.⁴⁷

Modern refah devleti anlayışının temel fonksiyonlarından biri olan gelir servet dağılımı sorununun çözülmesi için sağlanan sosyal yardım ve sosyal hizmetleri ya da sosyal sigortalar gibi önemli işlevlerin vakıfların görev edindiği anlaşılmaktadır. Özellikle refah devletinin altın çağı olarak bilinen ve büyük buhran sonrasında Keynesyen politikalarla kurumsallaşan “refah devleti”

⁴³ Veli Sırım, “Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde Medreselerin Mali Kaynakları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, c. 7, s. 398.

⁴⁴ Doğan, a.g.e., ss. 21-22.

⁴⁵ Gülhan Benli, “Hospitals in the Ottoman Period and the Work of Sinan the Architect: Suleymaniye Complex Dar Al-Shifa and the Medical Madrasa”, *A+ Arc Design International Journal of Architecture and Design*, 2016, c. 2, S. 3, s. 2.

⁴⁶ Bayartan, a.g.e., s. 157.

⁴⁷ Sebahattin Zaim, “Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açından Değerlendirilmesi”, *Journal of Social Policy Conferences*, 2012, c.0, S. 37-38, s. 10.

uygulamalarının Osmanlı döneminde tamamen geçmişten gelen ve İslami düşünceyle gelenekselleşmiş yardımlaşma ve dayanışma duygusuyla sağlandığı görülmektedir. Genişleyen coğrafyalarda oluşan ihtiyaçlara cevap verme arayışı benzer şekilde günümüz sosyal politika uygulamalarının dinamik olma özelliğiyle örtüşüğü anlaşılmaktadır.

2.3.3. Siyasi Yönden Vakıf Hizmetleri

Vakıflar siyasi bakımdan muhtelif işlevleri olduğu görülmektedir; vakıfların siyasi bazı özelliklerine değinmek gerekirse, güçlü ve yeni vakıfların kurulması bir devlet politikası olarak Osmanlı devletinin bekasını ve başarısında önemli rol oynamıştır.⁴⁸ Vakıflar tarafından sağlanan hizmetler ve bu hizmetlerin sürekliliği, istikrarlı yönetimin bir parçası olmuştur. Özellikle devlet coğrafyasının genişlediği düşünüldüğünde ihtiyaçlara cevap verme özelliğinden dolayı vakıfların dinamik özelliğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca devletin kapitalizme karşı bir duruş sergilemesine yardımcı olan kurumlar olduğu ve bireyleri merkezi yönetime karşı koruyan kurumlar olarak devlet merkezli ve rekabetçi sistemler karşısında üçüncü yol görevi üstlendiği de ifade edilmektedir.⁴⁹ Söz konusu durumun vakıfların merkez-çevre arasında bir denge mekanizması görevi gördüğü sosyal çatışmalara engel olduğu da anlaşılmaktadır. Diğer önemli bir siyasi boyut Osmanlı devletinin önemli bir devlet politikası olan iskân politikasıdır. İskân politikalarının uygulanmasında vakıfların önemi büyüktür; fethedilen bölgelerde kurulan vakıflar sayesinde Anadolu'dan Türk nüfusunun aktarılmasında rol oynamışlardır.⁵⁰ Başka bir deyişle Osmanlı medeniyetinin ve değinildiği üzere vakıf hizmetlerinin fethedilen bölgelere taşınmasında ve sosyal bütünleşme ve entegrasyonun da hızlı bir şekilde genişleyen coğrafyalarda uygulanmasını sağlamıştır.

Sonuç

Osmanlı devleti vakıf medeniyeti, vakıf cenneti gibi tanımlarla eşleşmiştir, klasik devlet anlayışından da kaynaklı olarak vakıflar sadece sivil toplum örgütü olarak faaliyet göstermemiş aynı zamanda birer sosyal güvenlik aracı olduğu gibi iktisadi, sosyal ve siyasi yönlerden katkı sağlayan bir devlet politikası olarak da değerlendirilmelidir. Vakıf medeniyeti aslında Osmanlı devletiyle zirveye ulaştığı düşünülse de sadece Osmanlı döneminde değil genel olarak İslam kültüründe kendini göstermiş olan önemli bir kurumdur. Önemli bir unsur da vakıf kurumunun uzun yıllar sonucu gelenekselleşmiş olan “ahilik” teşkilatı zincirleme olarak gelişen “lonca” teşkilatı gibi yapı taşlarına dayandığıdır ve elde edilmiş olan birikim, gelenekselleşmiş yardımseverlik anlayışı vakıf kurumlarına kültür kurumları özelliği de kazandırmaktadır. Sanayi devrimini yaşamış olan ülkelerde işçi işveren çatışmalarına dayanan kurumsallaşmış sosyal güvenlik anlayışı Osmanlı toplumunda herhangi bir

⁴⁸ Seyrek, *a.g.e.*, s. 1431.

⁴⁹ Bulut, Korkut, Ottaman...*a.g.e.*, s. 100.

⁵⁰ Yedi yıldız, Vakıf ...*a.g.e.*, s. 11.

çatışma olmaksızın tamamen fütüvvet anlayışının getirmiş olduğu dayanışma, yardımseverlik, kanaatkârlık gibi unsurlarla sağlanmıştır.

Vakıf sisteminin toplumun her safhasında gelişmiş olması ve kamu otoritesi tarafından desteklenmesi mevcut dokunun, genişleyen coğrafyanın en ücra noktalarına kadar ulaşarak işlemesine yardım etmiştir ve oluşan ihtiyaçlara cevap verme güçlü ve yeni vakıflar sayesinde gerçekleştiği için siyasi bakımdan da önem arz etmiştir. Dini inanışa göre yapılan yardımların ve sağlanan hizmetlerin tümü “insan” merkezli bir anlayışa oturtulmuş dil, din, ırk vb. unsurlar gözetilmeksizin tüm insanlara sunulmuştur. Genel anlamda sosyal tekâmülüne sağlamaya yönelik sosyal dayanışma ve sosyal bütünleşme adımları vakıflar sayesinde atılmıştır, söz konusu durum günümüz modern refah devletinin işlevlerinden olan tüm vatandaşlara eşit oranda hizmet sunulması gibi aynı zamanda İslam dini gereği yapılması gereken “zekât” ibadeti ni temelinde zenginden fakire doğru bir akışa, ekonomik hareketliliği sağlamaktadır. Bu inanış gereği varlıkların, ihtiyaç sahiplerine sundukları vakıf hizmetleri günümüzde halen ekonominin temel sorunlarından olan “gelir dağılımı” ve bunun paralelinde gelişen sosyal adaletin tesisi için önemli rol oynamıştır.

İktisadi yönden en önemli araçlardan biri de para vakıflarıdır; faizsiz bankacılık hizmetlerine benzer finansman yöntemleri uygulayan para vakıflarında temelinde ihtiyaç sahiplerine yardımlarda bulunmuşlardır. Zor durumda kalan işçi-işverenler için uygulanan ücret garanti fonu ve kısa çalışma ödeneği gibi uygulamalara benzerlik gösteren ve borcunu ödemekte zorluk çeken esnafa sağlanan nakdi yardımlar veya ölmüş olan kişinin borcunun ödenmesini sağlanması gibi uygulamalar anlamda toplumsal güveni sağlarken genel refah seviyesine olumlu katkıda bulunmaktadır. Batının protestan ahlakıyla birlikte kârlılığı meşrulaştırarak sağladığı ekonomik gelişme ve kalkınma karşısında tamamen gönüllülük esasına dayanan ve kâr amacı gütmeyen vakıf anlayışının ekonomik kalkınmaya ket vurduğu ve batının yaşadığı radikal dönüşümler karşısında yetersiz kaldığı ile ilgili eleştiriler de bulunmaktadır.

Hülasa, vakıflar bir medeniyet nişanesi olarak zirveye Osmanlı döneminde ulaşmıştır. Günümüzde sanayi toplumlarında ayırt edici bir gösterge olarak ele alınan sivil toplum Osmanlı döneminde vakıflar fazlasıyla yerine getirmiştir. Günümüz modern devlet anlayışı ve Anayasa'nın güvence altına aldığı sosyal devlet ilkesi gereği uygulamakla olduğu hizmetlerin ekseriyeti Osmanlı devleti döneminde “vakıflar” tarafından sağlanmıştır. Günümüzde “sivil toplum” kavramı için yapılan tanımlamalar vakıf kültürü içinde geçerlidir fakat yeterli değildir; vakıflar aynı zamanda sosyal hizmet ve sosyal güvenlik kurumları niteliği taşımaktadır, kervansaraylar ve para vakıfları gibi kurumlarla iktisadi hayata katkıda bulunmuştur. Yoksullara, muhtaçlara vb. sosyal riske maruz kalmışlara sağladıkları hizmetlerin yanı sıra, bayındırlık hizmetleri, sağlık hizmetleri gibi toplumun tüm kesimine ulaşarak klasik “sivil toplum” anlayışının ötesinde “çok boyutlu” kuruluşlar olarak görülmektedir.

Kaynakça

- AYDIN, Vahdettin: “Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı”, *SDÜ İİBF Dergisi*, 2003, c. 8, S. 1, ss. 313-338.
- AYHAN, Abdurrahman: “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2012, c.1, S.1, ss. 41-55.
- AYIŞ, Mehmet Şirin: “Anadolu’nun İslamlaşmasında Ahi Evren ve Ahiliğin Rol Modelliği”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, S.13, ss.91-116.
- BAYARTAN, Mehmet: “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2008, c. 10, S. 1, ss.157-175.
- BENLİ, Gülhan: “Hospitals in the Ottoman Period and the Work Of Sinan the Architect: Sulemaniye Complex Dar Al-Shifa and the Medical Madrasa”, *A+ Arc Design International Journal of Arcitecture and Design*, 2016, c. 2, S. 3, ss.1-9.
- BERKİ, Ali Himmet: “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, *Vakıflar Dergisi*, 1962, S. 5, ss. 127-129.
- BULUŞ, Abdülkadir: “Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009, c. 8, S. 16, ss.20-36.
- BULUT, Mehmet, KORKUT, Cem: “Ottoman Cash Waqfs: An Alternative Financial System”, *Insight Turkey*, 2019, c. 21, S. 3, ss. 91-111.
- BULUT, Mehmet, KORKUT, Cem: “XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, c. 7, s. 2, ss.129-148.
- ÇAHA, Ömer & KARAMAN, M. Lutfullah: “Civil Society in the Ottoman Empire”, *Journal of Economic and Social Research*, c. 8, S. 2, ss. 53-81.
- ÇAHA, Ömer: “Osmanlı’da Sivil Toplum [Civil Society in Ottoman Empire]”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1994, S. 49, ss. 79-90.
- ÇİZAKÇA, Murat: “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, *İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi*, 2000, ss. 21-32.
- DOĞAN, Mehmet Sait: “Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım”, *Sosyoloji Konferansları*, 2011, S. 1, ss. 9-28.
- ERTEM, Adnan: “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, *Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 199, S. 6, ss.111-150.
- GÜN, Mahmut Fevzi: “Osmanlı İmparatorluğunda Sunulan Sağlık Hizmetlerinde Vakıfların Rolü”, *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 2021, c. 7, s. 3, ss.574-584.
- GÜVERCİN, Cemel Hüseyin: “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, *Ankara Üniv. Tıp Fak. Mecmuası*, 2004, c. 52, s. 2, ss. 89-95.
- HANÇER, Tansu Hilmi: “Evkaf Nezareti (1826)’nin Denetimi Öncesi ve Sonrasında Mihrişah Valide Sultan Vakfı’nın Mali Yapısı (1797-1837)”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, c.15, S.4, 2019, ss.1083-1100.
- İŞİK, Hayriye: “Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2009, s. 16, ss.1-10.
- İNALCIK, Halil: “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 1990, S.11, s. 31.
- İNALCIK, Halil: “Şair ve Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme”, *Doğu Batı Yayınları*, 2001, 3. Baskı, ss.11-22.
- KUDAT, Aydın, CEYHAN, Semih: “Para Vakıflarının Temel Prensipleri ve Yönetimi”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 2020, c. 55, s. 4, ss. 2557-2578.
- MARDİN, Şerif: “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, 1969, c. 11, S. 3, ss. 258-281.

- ÖZAYDIN, Mehmet Merve: “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, *İş Hukuku ve İktisat Dergisi (Kamu-İş)*, 2003, c. 7, S. 2 ss. 743-765.
- ÖZTÜRK, Nazif: *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara 2012.
- SEYREK, Demir Murat: “Türk Sivil Toplumunun Kökenleri: Osmanlı Dönemi”, *Turkish Studies*, 2010, c. 5, s. 4, ss.1421-1440.
- SEYYAR, Ali: *Sosyal Siyaset Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, Sakarya Yayıncılık, 2008.
- SIRIM, Veli: “Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 4, S. 6, ss.22-36.
- SIRIM, Veli: “Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde Medreselerin Mali Kaynakları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, c. 7, ss.394-402.
- SOLAK, Fahri: *Ahilik Kuruluşu İlkeleri, Fonksiyonları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2009.
- SOYSAL, Abdullah: “İşletmelerin Başarısında Ahilik İlke ve Uygulamalarının Önemi: Bir Değerlendirme”, *Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası*, 2013, c. 27, S. 2, ss.7-19.
- ŞEKER, Mehmet: *İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- ŞEN, Murat: “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar, Vakıflar”, *Çimento İşveren Dergisi*, 2002, c. 16, S. 6, ss.18-40.
- TATLIOĞLU, Kasım: “Ahilik Teşkilatında Anadolu Türk Kadınının Girişimciliğine Sosyalpsikolojik Bir Yaklaşım”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, S. 4, c. 2, ss. 69-92.
- TÜRKOĞLU, İrfan: “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, *SDÜ İİBF Dergisi*, 2013, c. 18, S. 2, ss. 187-196.
- ÜLGENER, Serdar: “Türk Siyaseti’nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, ss.36-67.
- ÜNSAR, Seda: “A Study on Institutional Change: Ottoman Social Structure and the Provision of Public Goods”, *Gazi Akademik Bakış*, 2012, c. 6, S. 11, ss.177-200.
- GERBER, Haim: “Osmanlı Sivil Toplumunu ve Modern Türk Demokrasisi”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, Der.Kemal H.Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 243.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin: “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, *Vakıflar Dergisi*, 1988, S. 20, ss. 403-408.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin: “Vakıf Müessesininin 18. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, 1982, c. 14, ss.1-27.
- ZAIM, Sebahattin: “Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açından Değerlendirilmesi”, *Journal of Social Policy Conferences*, 2012, c.0, S. 37-38, ss.1-18.
- ZENCİRCİ, Gizem: “Civil Society’s History: New Constructions of Ottoman Heritage by the Justice and Development Party in Turkey”, *European Journal of Turkish Studies: Social Sciences on Contemporary Turkey*, 2014, c.19, ss. 1-20.
- KOCK, Jurgen: “Civil Society from a Historical Perspective”, *European Review*, 2004, c. 12, S. 1, ss. 65-79.
- <https://www.worldbank.org/en/about/partners/civil-society/overview>, e.t.01.06.2022

Extended Abstract

An Assesment on Civil Society in Ottoman Empire

Civil society in Ottoman state is the main subject of the study, is also complex concept, having relation with various fields such as history, sociology, and economy. Ottoman society structure is a prominent part of the study to unveil if it allows to existence civil society. Therefore, the major elements historical background, Islamic beliefs and governance, should be explained to figure out the civil society position. The social structure of Ottoman Empire is a controversial issue whether state has patrimonial form, is also indicator of existing the civil society. While some scholars express the dominance of the sultan over society indicates the patrimonialism, others emphasize the power of some groups which prevents the dominance of sultan's therefore the position of state is not suitable for patrimonial governance. In one approach about existing the middle east countries with the influence of Islamic beliefs and the deprivation of democracy prevents the existence of civil society, this approach claims that civil society is not allowed Ottoman Empire. In another approach by comparing with the West culture, civil society is a consequence of conflict with authority, in Ottoman Empire state itself encouraged religious foundations without any struggle, the civil elements collaborating for common goals, were naturally part of system. Another comparative explanation about civil society in Ottoman t, it has "sui generis" feature, differs from the modern civil society which comes from Enlightenment. In Ottoman Empire, civil society perceived as religious foundations(waqfs) prominent institutions in Ottoman State, having facilities in various fields including economy, social life, and politics also they are considered as the core element of civil society, having various features it can be considered more comprehensive than it is accepted. Religious foundations originate from Ahi ideology, rely on traditional solidarity culture, therefore they can also be considered as "cultural" organizations. When the religious foundations are compared with modern civil society organizations there are some similarities as both are non-profit organizations, having common goals, being side of social policy, having employers, are some intersecting points. Religious foundations dedicated as civil society of Ottoman Empire their historical backgrounds go back to Anatolian principalities and also, they are Islamic organizations, as a result it can be perceived that beliefs, human behaviors, ideologies, religious beliefs made contribution to religious foundations by the time. Religious foundations have also economical functions which they supply the Islamic financing services as modern banking institutions by cash waqfs. Cash waqfs also aim to help needy people and, they aim assistance in case of natural disasters by the way they have contribution on integration of society and also supplies the integration of society. Social functions of religious foundations, have wide range, as social insurance, income distribution, education, healthcare services are some examples, also they are functions of modern welfare states but while

the religious foundations rely on volunteering, modern welfare states deliver the welfare services essentially to all their citizens. In political field religious foundations played role in survival of state with the emergence of new religious foundations as the state enlarged, they supplied the sustainability of public services. Resettlement policy one of major policy of the state which transferred Turkish population from Anatolia to new conquered territories made by religious foundations also by emergence of new foundations social integration realized rapidly. Religious foundations have the characteristics of civil society organizations, but they have various functions in state life in many areas, so they are multi-dimensional organizations. In comparative approach with West the civil society in Ottoman Empire has similar features such as philanthropic organizations, having cooperation about serving services and, they are also employers however in Ottoman Empire the religious foundations have a function to respond all areas and also, they were used as a political instrument therefore it seems more comprehensive. From Anatolian principalities to Ottoman era as they reached top level in Turkish civilization, religious foundations have a prominent role as they are reflections of traditional solidarity it is accepted that made contribution about welfare of the empire. There are also some critics that; foundations could not renew themselves and keep up with radical transformations in the face of industrial revelations that enable the West to make a breakthrough in science and technology. Also, they encouraged poverty and allowed laziness, hindered the economic development and encouraging the poverty and preventing the free circulation of goods are considered as some negative dimensions. In summary, the highlighting features can be embodied; non-profit organizations, social security, cultural and financial institutions, public policy instruments. Civil society in Ottoman Empire, called religious foundations is a true claim in narrow sense as it has wide ranged functions make them multidimensional organizations.